

*Харитонов Євген Олегович,
доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений діяч науки і техніки України, завідувачий кафедрою
цивільного права Національного університету
«Одеська юридична академія»*

SI VIS PACEM – PARA BELLUM

Після заснування 753 р. до н. е. міста Риму, а особливо після встановлення у 509 році до н.е. Республіки, політичні горизонти Риму невпинно розширюються, він стає усе більш агресивним, і це неминуче призводить до конфлікту з наймогутнішою державою Середземномор'я того часу – Карфагеном. Пунічні війни, що продовжувалися майже сторіччя, йдуть з перемінним успіхом, але врешті решт завершуються розгромом Карфагена і створенням римської провінції Африка, що стає однією з житниць Риму.

Після цього, в результаті вдалих походів на Схід Середземномор'я, Рим підкорює елліністичні держави – спадкоємців імперії Олександра Македонського, Малу Азію тощо, внаслідок чого утворюються нові провінції: Нарбонська Галлія, Єгипет та ін. На межі тисячоліть формується Римська імперія, яка вже є тепер не лише європейською державою, але й африканською, і азійською. Середземне море стає внутрішнім: на його берегах розкинулися володіння Рима.

Хоча перше століття Принципату ще минає в завойовницьких війнах, однак їхній розмах поступово скорочується – Імперія досягла максимально розумних меж. Останнім імператором, за якого тривали завоювання, був Траян. Після його смерті у 117 р. Адріан обмежується забезпеченням цілісності і безпеки Імперії.

Це потребувало належного забезпечення обороноздатності країни. Методологічна основа його була виражена у сентенції SI VIS PACEM – PARA BELLUM, появу якої відносять до I ст. до н.е. (Корнелій Непот), а генезу вбачають в ідеях «Законів» Платона.

Римське переосмислення відповідних положень відображене у трактаті Флавія Веґеція «De Re Militari» (приблизно 390 р.), де був викладений огляд військового мистецтва Риму доби розквіту.

Власне, Римляни керувалися більш повними рекомендаціями Веґеція: «Хто хоче миру – готується до війни; хто хоче перемоги – старанно навчає воїнів; хто бажає сприятливого результату – веде війну, спираючись на мистецтво і знання, а не на випадок».

Разом із тим, усі перераховані рекомендації вкладаються у загальну вимогу: розуміння необхідності існування належним чином сформованої, озброєної, навченої, мотивованої армії, яка є основою обороноздатності країни.

Відразу слід зауважити, що така армія у Римі існувала практично протягом усього часу його існування. Для її створення та існування використовувалася система правових та організаційних засобів забезпечення – як публічного, так і приватного характеру.

Що стосується статусу армії, як елементу публічного правопорядку, то підвалини римського військового ладу були закладені ще реформами Сервія Тулія, котрий розумів, що з метою зміцнення військової потужності Риму необхідно об'єднати дві громади, створивши римсько-плебейське ополчення. Після поділу країни на 20 округів (територіальних триб) не тільки члени римської міської, але й плебейської громади були залучені до активної участі у державному житті взагалі та участі у захисті держави, зокрема.

В результаті реформ Сервія Тулія виникло римсько-плебейське військо, була забезпечена можливість подальших загарбницьких воєн і успішного захисту від вторгнення.

Неявка на військовий призов каралася: 1) Грошовим штрафом; 2) Конфіскацією майна; 3) Тілесним покаранням; 4) Продажем у рабство.

Звільнялися від військової служби особи, які досягли граничного віку (46-60 років), фізично нездатні до несення військової служби, а також той, хто брав участь у певній кількості походів, приймав жрецький сан, та деякі інші категорії громадян.

Солдати складали загальну та спеціальні присяги (присяга прапору; табірна присяга; присяги не тікати, не залишати війська).

У II ст. до н.е. збройні сили Риму склалися з: 1) легіонів римських громадян (у легіоні близько 4200 душ); 2) частин італійських союзників (сосії); 3) допоміжних загонів, укомплектованих жителями позаіталійських областей (auxilia). Після того, як наприкінці республіки італійські союзники були зрівнянні у правах з римськими громадянами, римське військо стало поділятися на дві групи: римські громадяни і найманці.

Загальна чисельність збройних сил Республіки складала 20-24 тис. душ.

Командування збройними силами покладалося на консулів. Якщо обидва консули знаходилися з армією, то вони керували нею по чер-

зі, змінюючись щодня. Головнокомандуючі мали при собі квестора і кілька легатів, яким під час бою могло бути доручене командування окремими частинами. Якщо для командування армією призначався диктатор, то, й при ньому створювалися відповідні командні структури, куди входили начальник кінноти і кілька легатів. Після утворення провінцій консули були командуючими тільки в Італії, а у провінціях командування здійснювали управителі останніх. З часів диктатури Сули консули взагалі втратили військову владу.

Армія, яка протягом багатьох століть мала характер патриціансько-плебейського ополчення, наприкінці Республіки стає постійною. Зі 107 р. до н.е. Гай Марій допускає до військової служби усіх бажаних. Солдати одержують озброєння від держави і плату за службу, яка стає їхньою професією. Наприкінці Республіки римська армія налічує 70-75 легіонів. В кожному легіоні нараховувалося 6000 піхотинців і 700 кавалеристів. Загальна чисельність римської армії становить близько 500 000 душ.

Процес формування постійного війська завершується за правління Октавіана Августа. Воно стає професійним, завдяки закріпленню таких засад його організації як добровільність вступу до армії, тривалі терміни служби і достатньо висока платня. З політичних та фінансових міркувань Август скорочує армію майже вдвічі – до 250 000 – 300 000 душ, половина з яких служить у римських легіонах, а половина – у допоміжних військах, що рекрутуються за рахунок провінціалів (галлів, германців, фракійців та ін.).

Принцепси намагаються всіляко заохочувати військові традиції, культивують у війську дух корпоративності, прагнуть зміцнення дисципліни і викоренення ледарства. Формуванню традицій слугує релігійна ідеологія. Зміцнення дисципліни досягається постійним завантаженням солдат корисними справами: навчаннями, маршами, земляними та будівельними роботами, котрі корисні ще й тим, що поліпшують фізичну підготовку воїнів. Формуванню духу корпоративності у війську сприяє те, що очолює його сам імператор, а вищий і старший офіцерський склад формується з сенаторів або вершників і підпорядковується імператору. Легіони, когорти і али (яли) одержують «персональні» номери і найменування. У зв'язку з військовими реформами доби принципату зростає значення особистої охорони принцепса – преторіанської гвардії, яка формується з числа римських громадян-італіків і має низку привілеїв.

У період домінації до війська широко залучають варварів. Військо комплектується майже цілком за рахунок рекрутчини. Змінюється військова доктрина: легіони розташовуються на кордонах; зменшується їхня чисельність, але підвищується мобільність; створюються резерви для швидкого реагування.

Внаслідок необхідності спеціальної регламентації життя війська виникає особлива гілка публічного права – *jus militare* (військове право).

Значення, яке надавалося римському війську, потребувало чіткого визначення правового статусу вояків: надання їм, з одного боку, привілеїв та гарантій, а з іншого – закріплення вимог до них з боку громади.

Зокрема, легіонери мали наступні привілеї: 1) за правопорушення їх карають, але не ганебними покараннями. До них не застосовуються катування; 2) воїни мають право на «табірний/ воєнний пекулій» (*peculium castrens*) – майно, яке формується за рахунок військової платні, подарунків від батьків чи родичів, спадщини від товариша, який загинув на полі бою. Пекулій вважається власністю сина, його батько не має прав на це майно. Син мав право заповідати пекулій за своїм розсудом. (Д.49.17.11). Спочатку цей пекулій стосувався тільки вояків, але поступово коло цих відносин розширюється: Право на воєнний пекулій з часів Адріана надається також ветеранам армії; 3) солдат під час походу також міг заповідати без жодних формальностей. Він міг призначити собі спадкоємця тимчасово або під відкладальною умовою; 4) ветеранам після відставки виплачувалася пенсія зі спеціальної військової каси, заснованої Августом, яка поповнювалася за рахунок податків на спадщину та на купівлю-продаж; 5) ветерани несли корабельну повинність, але звільнялися від повинності по спорудженню суден; 6) після вислуги певної кількості років ветерани мали право на отримання земельної ділянки на «нових римських територіях» від імені імператора.

У підсумку це сприяло формуванню особливого менталітету римських легіонерів, які цінували гідність, відчували шанування суспільства, усвідомлювали свою силу і значимість.

Разом із тим, у деяких приватних відносинах права вояків були обмежені. Так, до моменту відставки солдат не мав права укладати законний шлюб. Якщо він був одружений до зарахування в армію, то шлюб призупинявся на час його служби. Після завершення служби

солдат мав право укласти законний шлюб з жінкою, з якою перебував у фактичних відносинах, або (якщо вони до його служби були одружені) поновити шлюб з колишньою дружиною.

Оскільки статус вояка був тимчасовим і після відставки останнього трансформувався у статус «звичайного» римського громадянина, докладно регламентувалося питання залишення військової служби. Зокрема, істотні правові наслідки мала диференціація відставки: 1) почесна відставка надавалася після вислуги повного терміну служби і давала право на усі згадані пільги; 2) відставка з поважних причин надавалася у випадках, коли військовослужбовець виявлявся непридатним до подальшого несення військової служби внаслідок поранення чи хвороби. При цьому також зберігалось право на пільги; 3) ганебна відставка мала місце тоді, коли особа звільнялася у відставку за вчинення публічного делікту. Звільнений з війська за такою підставою позбавлявся пільг, які належали ветеранам; позбавлявся права залишатися у резиденції імператора та у місті Римі тощо.

Розуміючи, що бути готовим до війни означає мати боєздатне військо, тобто військо вмотивоване, забезпечене усім необхідним, з необхідним рівнем вишколу та дисципліни, римляни вирішенню цих проблем, у тому числі засобами публічного та приватного права, приділяли значну увагу.

Про успішність їхніх зусиль на цих теренах свідчить те, що після переходу до оборонної доктрини Римська імперія проіснувала ще не одну сотню років. Як зазначають дослідники, «до цього дня і тисячі років після свого створення (римські) легіони залишаються найбільш видатним прикладом того, як ретельна організація, суворі дисципліна та надихаюче керівництво можуть зробити з купки людей команду переможців» [1, С. 11].

Так само, як свідченням виправданості їхніх зусиль у цій галузі та попередженням про неприпустимість втрати патріотизму і римської гордості було те, що як тільки римляни втратили властивий їм воєнничий дух, а службу в армії переклали на плечі підкорених ними народів, почався шлях Риму до занепаду [2, С. 329].

У підсумку варто погодитися з висновком, що успіхи Риму можна пояснити комплексом чинників: продуманим державним устроєм, високим бойовим духом римлян, гарною зброєю, умінням римської верхівки згуртуватися для боротьби із зовнішнім супротивником, а також надзвичайно вдалою організаційною структурою їхніх легіо-

нів. Здебільшого їхнім успіхам сприяло ще й те, що розвідка римлян зазвичай діяла набагато ефективніше розвідок їхніх супротивників» [3, С. 13-14].

Думаю, досвід Риму у забезпеченні стану «готовності до війни заради миру» є гарним прикладом і для нашої, насиченої загрозами гібридної війни, доби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дандо-Коллінз С. Легионы Рима. Полная история всех легионов Римской империи / Пер.с англ. М., 2013. 639 с.
2. Потрашков А. С. Загадки истории. Древний Рим. Харьков: Фолио, 2009. 380 с.
3. Дмитренко В. Розвідка та інші таємні служби Стародавнього Риму і його супротивників. Львів: Кальварія, 2008. 752 с.

Харитонова Олена Іванівна,

*докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондент НАПрН України, завідувачка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції Національного університету
«Одеська юридична академія»*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

24 лютого 2022 року через військову агресію Російської Федерації проти України Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 було ведено воєнний стан на території України.

Війна призводить до якісної зміни стану суспільства, тому що багато державних інститутів починають виконувати специфічні функції, зумовлені саме війною. Унаслідок цього життя суспільства, його економіку перебудовують для забезпечення перемоги над ворогом.

У зв'язку з введенням воєнного стану на території України та військові дії держави-агресора в Україні, законодавство України зазнало певних змін, що мають на меті забезпечити максимально можливий захист інтересів держави та її громадян. В першу чергу були внесені